

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 21.960, s. 72-73; BA, Cevdet-Darphane, nr. 974; TSMa, nr. E 169, 7768; *Ķānūnnāme-i Sulṭānī ber-Muceb-i 'Örf-i 'Oṣ-mānī* (nşr. R. Anhegger — H. Inalcık), Ankara 1956, tür.yer.; Kudāme b. Ca'fer, *Kitābū'l-Ħarāc, Köprülü Ktp.*, nr. 1076, vr. 19^a vd.; İbn Memmāti, *Ķavānīnū'd-devāvīn*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3360, tür.yer.; Selānikī, *Tārīh* (İpsirli), II, 744, 753; Evliya Çelebi, *Se-yahatnāme*, I, 565-567; X, 135-136; Ebū'l-Hasan Ali b. Yūsuf el-Hakīm, *ed-Devḥatū'l-müştebīke fī dāvābīti dāri's-sikke* (nşr. H. Mūnis), Madrid 1959, tür.yer.; Rāşid, *Tārīh*, II, 383-384; Luṭfī, *Tārīh*, V, 17; *en-Nūkūdū'l-'Arabīyye ve'l-'İslāmīyye ve 'ilmū'n-nūmmīyyāt* (nşr. Anistās el-Kermelī), Kahire 1939; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 384-385; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 68, 69, 346, 374; Halil Sahillioğlu, *Kuruluşun XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme* (doktora tezi, 1958), İÜ İktisat Fakültesi, tür.yer.; a.mlf., *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi (1640-1740)* (doçentlik tezi, 1965), İÜ İktisat Fakültesi, tür.yer.; a.mlf., "The Introduction of Machinery in the Ottoman Mint", *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, İstanbul 1992, s. 261-281; a.mlf., "İkinci Süleyman'la İkinci Ahmed Zamanlarında bakır Para üzerinde bir enflasyon denemesi (h. 1099-1103/m. 1687-1691)", *Bülten, İstanbul Numizmatik Derneği Dergisi*, özel sayı, nr. 10, İstanbul 1992; a.mlf., "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İFM*, XXIII (1963), s. 11-74; a.mlf., "Türk Para Tarihi Bakımından Eski Hesap Kitaplarının Değeri", *BTTD*, sy. 7 (1968), s. 71-75; Abdülvehhāb Hasan Hüsnī, *Varakāt I*, Tunus 1965, s. 400 vd.; Artuk, *İslāmī Sikkeler Kataloğu*, I-II, tür.yer.; Ramazan Şeşen, *Salāhaddīn Devrinde Eyyūbīler Devleti*, İstanbul 1983, s. 136, 201-202, 218 vd.; Luis Şeyho, "en-Naşrāniyye ve ādā-bühā fi'l-'İslām", *el-Meşruk*, XIX, Beyrut 1921, s. 304 vd.; İbnü'l-Haklı Luṭfī, "Usūl-i Meskūkāt-ı Osmāniyye", *Ulūm-ı İktisadiyye ve İctimāiyye Mecmuası*, I/14 (1325), 177-221; Abdurrahman Şeref, "Topkapı Saray-ı Humāyunu", *TOEM*, I/5 (1328), 279-280; Musa Kāzım, "Darphāne'nin Ahvāl-i Dāhiliyyesi", a.e., II/9 (1329), s. 551-557; Pakalin, I, 394-397; M. Longworth Dames, "Gazneliler", *İA*, IV, 747-748; A. S. Ehrenkretz v.dğr., "Dār al-'darb", *ET²* (Fr.), II, 120-124.

HALİL SAHİLİOĞLU

DARRÂB

(الضراب)

Ebū Muhammed Hasen

b. İsmâil b. Muhammed ed-Darrâb

el-Gassânî el-Mısıf

(ö. 392/1002)

Muhaddis.

313'te (925) doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakta, "Darrâb" lakabını darphānede görev yapması sebebiyle aldığı bildirilmektedir. Bağdatlı İsmâil Paşa diğer kaynakların aksine onu

"Savvâf" lakabıyla anmaktadır (*Hediyyetü'l-'ārifīn*, I, 272). Mısır'da yaşamakla birlikte hadis tahsili için çeşitli yerlere seyahat etmiş ve oralarda devrin ünlü üstatlarıyla görüşmüştür. Ahmed b. Mer-vân ed-Dîneverî, Da'lec b. Ahmed, Ali b. Abdullah b. Ebū Matar gibi hocalardan hadis almıştır. Talebeleri arasında ise başta oğlu Ebū'l-Kāsım Abdülazîz olmak üzere kendisinden yaşça büyük olmasına rağmen meşhur muhaddis Dârekut-nî ve Mâlinî bulunmaktadır.

Pek çok hadis rivayet ettiği bildirilen Darrâb'ı Dârekutnî ve başkaları zayıf saymış, Zehebî ise onun orta seviyede fakat güvenilir bir muhaddis olduğunu söylemiştir. Kadı Ebū Bekir Ahmed b. Mer-vân ed-Dîneverî'nin *Kitābū'l-Mücdālese ve cevāhirü'l-'ilm* adlı eserini rivayet edenlerden biri de odur. Darrâb Rebül-evvel (veya Rebülülâhir) 392'de (Ocak veya Şubat 1002) Mısır'da vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Zemmūr-riyâ' fi'l-'a'māl ve's-şöhretü fi'n-nâs ve'l-aḥvāl...* Eserin bir nüshası Zāhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Mecmūa, nr. 101, vr. 275^a-300^a). 2. *Kitābū'l-Mürû'et*. Muhtelif kaynaklarda Darrâb'ın bu kitabıyla tanındığı ifade edilmekle birlikte eserin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. İbn Hacer el-Askalânî onun Mâlik b. Enes'ten rivayete dair bir eserinden başka *Aḥbâru Mısır, Aḥbârü'l-mu'allimîn ve el-Mizāḥ* adlı eserleri bulunduğunu da söylemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkūlā, *el-İkmāl*, V, 207; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 150; Zehebî, *el-'İber*, II, 183; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVI, 541-542; Safedî, *el-Vaḥī*, XI, 405; İbn Hacer, *Lisānū'l-Mizân*, II, 197; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥāḍara*, I, 371; İbnü'l-İmād, *Şezerât*, III, 140; *Hediyyetü'l-'ārifīn*, I, 272; Keh-hāle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, III, 207; Sezgin, *GAS*, I, 213.

SELMAN BAŞARAN

DARUGA

Moğol devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvan.

Farsça metinlerde ve sözlük kitaplarında dārūga şeklinde geçen daruga (daruḡa, darugaçi, darugaçin) Moğolca'da "basmak, sıkmak, daraltmak", mecazi olarak da "mühürlemek" anlamına gelen daruḡu kelimesinden türemiştir. Terim olarak Türkçe'de yargan, baskak, Arapça ve Farsça'da ise hâkim ve şah-ne ile aynı anlamda kullanılmıştır.

Moğol idarî geleneğinde darugalığın çok önemli bir yeri vardır. Başlangıçta yeni zaptedilen şehirlere tayin edilen darugalar hem sivil hem de askerî işlerden sorumlu idiler. Darugalık XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Moğollar'da ve Moğollar'ın halefi olan bütün devletlerin idarî teşkilâtında yaygın olarak vardır. Darugalar nüfus sayımını organize etmek, mahalî orduyu düzenlemek, posta teşkilâtını kurmak, vergileri toplamak ve bunları merkeze ulaştırmakla yükümlü idiler.

Kaynaklara göre Cengiz Han ilk defa 1218 yılında Karahıtay Hükümdarı Küç-lüğ Han tarafından kuşatılan Almalığ (Kulca) şehri hâkimi Bozan oğlu Suḡnak Tegin'i daruga olarak tayin etmiştir. Cengiz Han'ın Çin ve batı seferleri sırasında zaptettiği veya kendi istekleriyle Moğol hâkimiyetini tanıyan şehirlerin hemen hepsinde büyük hanın nâibi durumunda olan birer daruga vardı. Darugalar askerî ve malî işler yanında büyük hanlığın istihbarat işlerini de yürütürlerdi. Moğol istilâsı sırasında büyük han adına hizmetleri yürüten darugalar daha sonraki devirlerde bu görevlerden bir veya birkaçını birlikte üstlenmişlerdir. Darugalar görev ve yetkilerinin işareti olarak özel mühür (nişan, damga) taşırlardı. Cengiz Han'ın batı seferinden itibaren Batı Türkistan, İran ve Kafkasya'da da daruga ve baskak unvanlı memurlara rastlanmaktadır. Öte yandan Moğollar'ın daha Cengiz Han'dan itibaren hâkimiyetleri altına aldıkları siyasî teşekküllerin memurlarından istifade ettikleri ve bu hususta Uygurlar'ın ilk sırayı aldığı bilinmektedir. Cengiz İmparatorluğu'nun Yakındoğu'daki temsilcisi olan İlhanlı Devleti de idaresi altında bulunan Türkler'den faydalanmış, bu durum İlhanlılar'ın kısa bir zaman sonra Türkleşip İslâmlaşması ile sonuçlanmıştır. İlhanlılar'dan sonra kurulan Celâyirliiler, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'da daruga tabirinin, herhangi bir şehrin veya idarî birim in idare, nizabat ve malî işlerine bakan büyük memur mânasında kullanıldığı bilinmektedir. Tarihî kayıtlara göre sadece büyük şehirlerin değil küçük kasabaların da darugaları vardı. Darugalık unvanı Timurlular ile Bâbürlüler gibi Hindistan'da hüküm süren Türk devletlerinde de mevcuttu. Özellikle Bâbürlüler'de daruga çeşitli dairelerin başındaki emîrlar ve bazı saray görevlileri için yaygın olarak kullanılan bir terim olmuştur. Devlet teşkilâtında dārūga-i herkāre, dārūga-i tophāne, dā-

DARUGA

rûga-i ferrâşhâne, dârûga-i arâiz, dârûga-i dak, dârûga-i havâs ve dârûga-i adâlet gibi unvanlarla anılan görevliler vardı.

Özellikle yeni fethedilen toprakların kontrol ve idaresinde önemli fonksiyonlar ifa eden darugalar bu bölgelerde idarenin aynı zamanda en büyük sorumluları idi. Ancak yetkileri sınırsız değildi. Gerektiği anlarda sultan tarafından tayin edilen divan görevlileri tarafından teftiş edilebilirlerdi. Kısacası Moğollar'da olduğu gibi Timurîlular'da da darugalar sultanın bir çeşit mahallî temsilcileri durumunda idiler.

XIV. yüzyılda Hıve Hanlığı'nda da görülen darugalık Akkoyunlular zamanında vali ve sancak beyi karşılığı olarak biliniyordu. Daruga tabiri daha yaygın olarak Akkoyunlular'dan sonra İran'da hüküm süren Safevîler'in devlet teşkilâtında da görülmektedir. Bu dönemde şehirler yanında kasabalara ve hatta köylere dahi daruga tayin edilmiştir. Merkezî idarede görevli büyük memurların gelirlerini arttırmak maksadıyla herhangi bir yerin darugalığının bu gibi memurlara tevcihi söz konusu idi. Bu durumda daruga adına vekili olan kimse görevi yürüttü. XVIII-XIX. yüzyıllarda İran'da genellikle şehrin inzibat ve asayişle belediye işlerine de bakan darugaların bu ve benzeri hususlarda kazaî yetkileri de vardı ve suçluları cezalandırabiliyorlardı. Bunların dışında çeşitli kabilelerin ve dinî grupların başlarına da birer daruga tayin edilirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Moğolların Gizli Tarihi (trc. Ahmet Temir), Ankara 1948, s. 242; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, I, 83-85; Reşîdüddin, *Câmî'u't-tevârih* (nşr. K. Jahn), GMS, London 1940, s. 225-229, 257; Nizâmüddin-i Şâmî, *Zafername* (trc. Necatî Lugal), Ankara 1987, s. 208, 220; Grekov-lakoubovski, *La Horde d'Or*, Paris 1939, s. 211; Rene Grousset, *L'Empire Mongole*, Paris 1941, s. 523-530; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 265-282; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1944, s. 154, 204, 324; P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or*, Paris 1950, s. 73; Spuler, *Iran Moğolları*, s. 341-346, 353-360; A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1976, s. 110-112; Barthold, *Türkistan*, s. 571-572; E. Chavannes, "Inscriptions et Pieces de Chancellerie Chinoises", *TP*, V (1905), s. 389; Ahmet Caferoğlu, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları", *TM*, IV (1934), s. 29-30; István Vársáry, "The Golden Horde Term Daruga and its Survival in Russia", *AOH*, XXX/2 (1976), s. 187-197; Beatrice Forbes Manz, "The Office of Dârûgha Under Tamerlane", *Journal of Turkish Studies*, IX (1985), s. 59-69; M. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, III, 486-489; A. K. S. Lambton, "Dârûgha", *EI²* (İng.), II, 162-163.

ABDÜLKADİR YÜVALI

DÂRÜ'L-ÂSÂRÎ'L-ARABÎYYE

(bk. METHAFÜ'L-FENNÎ'L-İSLÂMÎ).

DÂRÜ'L-HİKMETİ'L-İSLÂMÎYYE

(دارالحكمة الإسلامية)

1918-1922 yılları arasında
şeyhülislâmlığa bağlı olarak
faaliyet gösteren, İslâm akademisi
hüviyetinde ilmi kuruluş.

XX. yüzyılın başlarında güçlenen ve Osmanlı topraklarında da faaliyet gösteren İslâm'a muhalif cereyanların red-diyle İslâm âleminde yeni yeni ortaya çıkan birtakım dinî meselelerin İslâmî esaslar çerçevesinde halledilmesi amacıyla kurulmuştur.

1918 yılı başlarında Ertuğrul (Bilecik) mebusu M. Şemsettin (Günaltay) ile Urfa mebusu Şeyh Saffet (Yetkin) tarafından kurulması için teşebbüse geçen bu müesseseye, İslâm'ı savunmak maksadıyla yapılacak çalışmaların doğrudan doğruya hükûmetleri bağlayacağı düşünülmesiyle Meclis-i A'yan'dan Ahmed Rızâ Bey karşı çıkmıştır. Bu sebeple Âyan Meclisi müzakereleri ve çeşitli hazırlıklar sonunda Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye ancak 25 Şubat 1918'de resmen kurulabilmiştir. 5 Mart 1918'de kabul edilen on yedi maddelik nizamnâmesi, Mûsâ Kâzım Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde 13 Mayıs 1918'de Sultan Reşad'ın iradesiyle *Takvîm-i Vekâyî*'de neşredilerek yürürlüğe girmiştir. Resmen açılışı 12 Ağustos 1918'de Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi tarafından yapılan bu kurumun çalışma tarzına ait otuz dokuz maddelik iç nizamnâme mahiyetindeki Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye Nizamnâmesi ise 14 Kasım 1918'de çıkarılmıştır. Daha sonra *Ceride-i İlmîyye*'de (nr. 38 [Zilhicce 1336], s. 1130) neşredilen bir beyannâme ile kamuoyuna hem müessese tanıtılmış hem de gayeleri açıklanmıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin başlıca görevleri, halkın dinî konularda karşılaştığı çeşitli problemleri ilmi metotlarla halletmek üzere neşriyat yapmak, yabancılardan sorumlu dinî sorulara komisyonlarda görüşülmek suretiyle resmen cevap vermektir. Osmanlı Devleti'nin karışıklıklar içinde bulunduğu ve Batı hayranlığının toplumun her kademesinden devlet müesseselerine kadar hâkim olduğu bir zamanda toplumun ahlâk ve inançlarını zararlı etkilerden korumak da yine bu müessesenin önemli görevlerindendir.

İlmî ve amelî görevleri Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye Nizamnâmesi'nde belirtilmiş olan bu kuruluşun yaptırım gücü yoktu. Ancak halledilmesi gereken konuları şeyhülislâmlığa, Adliye Nezâreti ve polis müdürlüğüne bildirmek üzere yazışmalar yapıyor ve dinî konuları açıklayıcı beyanlarda bulunuyordu. Faaliyetleri köylere kadar uzanan kurumun, imparatorluğun hemen bütün vilâyet ve kazalarında birer şubesinin açılmasına da çalışılmıştır. Ancak Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye, faaliyet gösterdiği dört yıl boyunca hiçbir zaman rahat bir çalışma ortamı bulamamıştır.

Faaliyet süresi içinde Dârü'l-hikme tarafından, *İctihad* ve *Peyâm-Sabah* gibi bir kısım gazetelerde yer alan İslâm aleyhtarı yazılar, misyoner ve bolşevik faaliyetleri gibi konularda meşihata veya Bâbîâlî'ye bazı takrizler yazılmış, ayrıca çocuk düşürme, gençlerin davranışları ve İslâm ahlâkına aykırı çeşitli meseleler hakkında beyannâmeler yayımlanmıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'nin resmen tayin edilen ilk üyeleri şunlardır: Arapkirli Hüseyin Avni Efendi (Süleymaniye Medresesi ilm-i kelâm müderrisi, dersiâm), Bergamalı Cevdet Efendi (Süleymaniye Medresesi tefsir müderrisi, dersiâm), Şevketi Efendi (Süleymaniye Medresesi ilm-i nefis ve ahlâk müderrisi, dersiâm), Muhammed Hamdi Efendi (Süleymaniye Medresesi mantık müderrisi, dersiâm), Şeyh Beşir Efendi (Halep mebusu), Şeyh Bedreddin Efendi (Şam ulemâsından), Haydarîzâde İbrâhim Efendi (senedât-ı hâkâniyye şer' memuru), Mustafa Tevfik Efendi (Amasya müftüsü), Bediüzzaman Said Efendi (Said Nursi, ulemâdan).

Bunların dışında başkâtiplîğe Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi Türk edebiyatı müderrisi Mehmed Âkif Bey (Ersoy) tayin edilmiştir. Dârü'l-hikme'nin reisliğine önce resmen bir tayin yapılmamış, reis vekilliğine fetva emini Muğlalı Ali Rızâ Efendi getirilmiştir (23 Ağustos 1918). Bu göreve 27 Eylül 1918'de asâleten Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye müsteşarı Kâmil Efendi tayin edilmiştir. Dârü'l-hikme'de daha sonra Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Âsım, Mehmed Rebîi, Ahmed Râsim Avnî, İzmirli İsmail Hakkı, İzmirli Hâfız İsmail, Ermenekli Mustafa Saffet, Hüseyin Kâmil, Ferid (Kam), Ahmed Şirânî gibi birçok kişi üye olarak görev almıştır.

Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye'de görev alanlar azil, tayin ve istifalar, ayrıca vefat edenler de dahil olmak üzere toplam